

تحلیل دیدگاه‌های «امام خمینی» (ره) و «امام خامنه‌ای» (مدظله‌العالی)

پیرامون نقش «هنرمند» و «هنر» در پیکره تمدن اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۸/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۳/۸

علیرضا کریمی^۱*

مرتضی افشاری^۲

چکیده

«هنرمند» اولین وجه از صورت آفرینشگری «هنر» است که وجه انسانی آن بیش از هر زمان دیگری در مقابل دیدگان تجلی می‌یابد. این دو در ارتباط با «تمدن اسلامی» در طول تاریخ نقش سازنده‌ای بازی کرده‌اند. به‌طوریکه انسان هنرمند همواره موجب تحقق یکی از تجلیات مهم تمدن - یعنی اثر هنری - بوده و هست. با علم به اینکه انقلاب اسلامی ایران در دوره معاصر، زمینه‌ساز ایجاد تمدن اسلامی بوده و شرایط آن را محقق ساخته است؛ باید به این مهم نیز توجه داشت که دیدگاه رهبران انقلاب اسلامی، درباره تجلیات «تمدنی» - همچون شخصیت هنرمند و اثر هنری - تعاریف تازه‌ای از دو عنصر مذکور را مطرح کرده است. بنابراین، محل پرسش اینکه دیدگاه مشخص «امام خمینی» (ره) و «امام خامنه‌ای» (مدظله‌العالی) پیرامون نقش «هنرمند» و «هنر» چیست و چه نسبت معناداری با «پیکره تمدن اسلامی» در دوره معاصر برقرار می‌سازد؟ تحقیق حاضر از نوع کیفی (توصیفی - تحلیلی)، بهره‌مند از استدلال قیاسی با کمک از ابزار عقل و منطق و گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای است. گزیده‌ای از نتایج تحقیق حاکی از آنست که هنرمند به مثابه انسانی مسئول در قبال خود، جامعه، تاریخ و فرهنگ خویش ملزم به هویت‌سازی و هویت بخشی در مسیر خلق و آفرینش هنری است. در مقابل هنر نیز می‌بایست با نفوذ کلمه خود و دوری از امر «فُحیح» و نزدیکی به امر «حُسن»، نادیده فریاد ستمدیدگان و مظلومان باشد. بی‌تردید لازم است چنین هنری را زمینه‌ای فرهنگی (جامعه‌اسلامی) پشتیبانی نماید. که خود در مسیر رابطه «فرهنگی-تمدنی» قرار دارد.

واژگان کلیدی: امام خمینی (ره)، امام خامنه‌ای، هنرمند، هنر، تمدن اسلامی

۱. دانشجوی دکتری رشته تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی دانشگاه شاهد (نویسنده مسئول: A.r.karimi@iran.i)

۲. استادیار، گروه تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، دانشگاه شاهد.

مقدمه

با علم به اینکه در دوران معاصر، وقوع انقلاب اسلامی ایران، به عنوان مقدمه‌ای برای ظهور تمدنی نو در جامعه اسلامی تلقی شده و می‌شود. بررسی و تحلیل آراء و اندیشه‌های رهبران این نهضت دین محور - همچون «امام خمینی» و «امام خامنه‌ای» - پیرامون جایگاه و نقش «هنر» و «هنرمند» به مثابه عواملان تجلی بسیاری از مفاهیم ناب اسلام و انقلاب اسلامی، در ابعاد داخلی و بین المللی، حائز اهمیت است. چراکه بدون مطالعه این دیدگاه‌ها - که همواره تعیین کننده سیاست‌ها و خط مشی‌های نظام اسلامی از گذشته تا کنون بوده است - نمی‌توان تحقق آنها را با آنچه در عمل به وقوع پیوسته مورد تطبیق و فاصله «وضعیت موجود» با «وضعیت مطلوب» را مورد سنجش و ارزیابی قرار داد. آنچه محل پرسش است این بوده که شخصیت دو مؤلفه «هنر» و «هنرمند» از منظر رهبران انقلاب اسلامی دارای چه خصوصیات و ویژگی‌هایی هستند؟ تا بتوان با دنبال نمودن آن خصایص و یا فراهم آوردن شرایط تحقق آنها، بسترهای احیای تمدنی نو در جامعه اسلامی را رقم زد. به عبارت دیگر این دو، قرار است با خصایص کشف شده، چگونه در میدان مربوط به خویش در جامعه نوین اسلامی نقش‌آفرینی نمایند؟ تاکنون به صورت پراکنده و در برخی اوقات منسجم شاهد بوده‌ایم که گفتارهایی از امام و رهبری در خصوص نقش‌آفرینی هنر و هنرمند ذکر شده و بر آن تأکید شده است. اما آنچه کمتر بدان توجه شده تعمیق در آراء و نظریات این دو رهبر انقلاب در نسبت با نظریه «احیای تمدن اسلامی» در دوره معاصر است. چیزی که در فصل جدیدی از تاریخ جمهوری اسلامی ایران، بیش از هر زمان دیگری نیازمند تبیین و روشنگری برای مخاطب هنرمند، حامی هنر و مخاطبان بهره‌مند از آثار هنری است. در این راستا سعی می‌شود تا ابتدا دیدگاه هر یک از رهبران انقلاب اسلامی ایران - امام خمینی (ره) و امام خامنه‌ای - با اتکاء بر منابع معتبر موجود، توصیف و سپس با تطبیق صورت گرفته بین داده‌های یافت شده به تحلیل هر یک از شاخص‌های احضاء شده با مدد از استدلال منطقی و بهره‌مندی از ابزار عقل پرداخته شود.

پیشینه تحقیق

مطالعه بر روی تحقیقات انجام گرفته نسبت به موضوع حاضر، تاکنون حاکی از آنست

که آنها را می توان به دو دسته تقسیم کرد. دسته نخست آنهایی هستند که در قالب های «مصاحبه»، «مقاله کوتاه» و «نقد ژورنالیستی» در جراید و مجلات عمومی انتشار یافته اند. که از زمره آن ها می توان به: «هنر و علماء: هنر در اندیشه امام خمینی (ره)» نوشته شقایق حائری، مجله عروس هنر، آذر ۱۳۸۲، شماره ۲۵، «هنر جلال؛ هنر متعهد در سخن امام خمینی» نوشته علیرضا گنجی، مجله خردنامه همشهری، تیر ۱۳۸۷، شماره ۲۷ اشاره کرد که در بیشتر موارد به گردآوری و مروری بر سخنان امام و رهبری حول مسئله هنر پرداخته اند. اما دسته دوم از مقالات با این موضوع را می توان در زمره مقالات علمی - پژوهشی جای داد که عمدتاً در مجلات تخصصی به چاپ رسیده اند؛ که از آن جمله می توان به موارد زیر اشاره کرد:

نخست - «آسیب شناسی هنر انقلابی از منظر مقام معظم رهبری» نوشته علی خاک رنگین در مجله مطالعات معنوی، بهار و تابستان ۱۳۹۳، شماره ۱۱ و ۱۲؛ نویسنده در این مقاله کوشیده است با بررسی شاخص های مرتبط با هنر و هنر انقلابی در سخنان رهبری، آسیب های پیش روی این هنر در راه رسیدن به نقطه اعتلا زیر پرچم تمدن اسلامی را واکاوی نماید.

دوم - «بررسی آراء و اندیشه های فقهی امام خمینی پیرامون هنر اسلامی» نوشته مریم دادمندیان و رضا عباسپور، مجله پژوهش در هنر و علوم انسانی، شهریور ۱۳۹۶، شماره ۵؛ نویسندگان در این مقاله کوشیده اند تا تعارض نادرست اسلام و هنر که توسط برخی معرفی می شود را تکذیب کرده و با اتکای به آراء امام خمینی و استاد مطهری، رابطه عمیق و لازم و ملزوم اسلام و هنر را معرفی و اثبات نمایند. در این منظر هرگونه نگاه تحجرگرایانه مردود و پویایی در احکام فقهی امام خمینی نسبت به مقوله هنر در دوران پیش و پس از انقلاب اسلامی در نسبت با اقتضائات زمانه مطالعه می شود.

سوم - «هنر از دیدگاه رهبری» نوشته حسین بشیر، ابوذر زارع و حسین همزاده، مجله دین و ارتباطات، تابستان ۱۳۸۷، شماره ۳۳؛ نویسندگان در این مقاله با رویکردی علمی بر اساس تحلیل محتوا، ضمن برگزیدن سخنان رهبری پیرامون مسئله هنر، بر حسب دو مؤلفه «جهت گیری کلی» و «نقطه تأکید» به ترسیم سرفصل ها و جزئیات مطرح شده از سوی ایشان حول هنر و هنرمند پرداخته اند.

پرسش‌ها:

۱. دیدگاه رهبران انقلاب اسلامی ایران - امام خمینی (ره) و امام خامنه‌ای (مدظله) - پیرامون نقش «هنرمند» و «هنر» چیست؟
۲. وجوه اشتراک و افتراق دیدگاه امام خمینی (ره) و امام خامنه‌ای (مدظله) درباره هنر و هنرمند کدام است؟
۳. نسبت دیدگاه رهبران انقلاب اسلامی ایران درباره هنرمند و هنر با «احیای تمدن اسلامی» چگونه قابل تحلیل است؟

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از حیث هدف توسعه‌ای و از حیث ماهیت و روش، توصیفی و تحلیلی و روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات به روش کتابخانه‌ای با استفاده از ابزار فیش‌برداری است. جامعه آماری در این تحقیق، سخنان مستند و تدوین یافته امام خمینی (ره) و امام خامنه‌ای (مدظله) - منتشر شده از طریق ناشران معتبر و رسمی - است که عمدتاً توسط مؤسسات حفظ و نشر آثار ایشان استخراج و انتشار یافته است. گزیده‌ای از آنها در ارجاع پایان‌متنی معرفی شده است. نمونه‌های منتخب از بین سخنان، شامل آنهایی است که نسبت به سایرین، صفت «جامع و مانع» را دارا بوده است. برای مثال در طبقه مطالبی که قرار است به جایگاه هنرمند از دیدگاه امام خمینی (ره) پرداخته شود و صراحتاً «منظر فقهی» نامیده شده است با «هماندیابی» متنی در میان سخنان موجود، به کامل‌ترین، متمایزترین و یا «خاص‌ترین» موارد مراجعه شده است. شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات در تحقیق پیش‌رو، از نوع کیفی و با استفاده از ابزار عقل و منطق و استدلال است که تطبیق و مقایسه آراء دو رهبر بزرگ دینی را مورد بررسی قرار می‌دهد تا با یافتن وجوه اشتراک و افتراق میان داده‌ها، به نتایج جدیدی از موضوع مورد بحث نائل آید.

تقدّم و ترتیب «هنرمند» و «اثر هنری»

یکی از نکاتی که در این مقاله مورد توجه قرار گرفته و لازم است اینجا دلایل آن مورد نظر قرار گیرد، تقدّم و ترتیب «هنرمند» و «اثر هنری» است. امری بدیهی در مقابل دیدگان

جلوه می نماید و آن اینکه مادامی که انسان هنرمند موجود نباشد اثری نیز خلق نمی شود. این نکته بدیهی شاید به ظاهر محتموم باشد اما از این حیث که هر اثر هنری تابع اندیشه و نوع نگاه انسان هنرمند است، تمام توجه را به این مطلب جلب می کند که شخصیت انسان هنرمند دارای اندیشه، بایستی چه ویژگی هایی داشته باشد که اثر او جاوید و مانا گردد؟ در این باره متفکران پاسخ های متفاوتی را هر یک بر اساس پندار خویش عرضه کرده اند. برای مثال علی صفایی حائری - از اندیشمندان دینی معاصر - در این باره می گوید: «سبک و تعهد همچون میوه هایی هستند بر درخت شخصیت هنرمند، شخصیتی که در زمینه اجتماعی، در وراثت، در جغرافیا، در فرهنگ و تربیت، در حوادث و رنج ها ریشه دارد و با ترکیب تمامی جبرها و رشته های قانونمند بافته می شود و شکل می گیرد و خودآگاهی و آزادی را بدست می آورد.»^(۱) چنانچه مشاهده شد او شاخصه مهم وجود هنرمند را در دارابودن «سبک» و «تعهد» معرفی می نماید. و این آخرین - یعنی تعهد - همان واژه کلیدی ای می شود که در گفتار بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران - امام خمینی (ره) - نیز بارها به چشم می آید. بنابراین توصیف، نگارنده نیز برآنست تا ابتدا به شاخص ها و ویژگی های شخصیت مولد اثر هنری - یعنی هنرمند - و سپس به خصایص اثر هنری از منظر رهبران انقلاب اسلامی بپردازد.

«هنرمند» از دیدگاه امام خمینی (ره)

روح تعهد - امام خمینی (ره) به عنوان بنیانگذار نظام جمهوری اسلامی در ایران، دیدگاه های خویش را نسبت به شخصیت هنرمند در مقاطع مختلف زمانی ابراز داشته اند. در این راستا طی پیامی^۱ می فرمایند: «هنرمندان ما تنها زمانی می توانند بی دغدغه کوله بار مسئولیت و امانتشان را زمین بگذارند که مطمئن باشند مردمشان بدون اتکا به غیر، تنها و تنها در چهارچوب مکتبشان، به حیات جاویدان رسیده اند. و هنرمندان ما در جبهه های دفاع مقدسمان اینگونه بوده اند، تا به ملاً اعلا شتافتند. و برای خدا و عزت و سعادت مردمشان جنگیدند؛ و در راه پیروزی اسلام عزیز تمام مدعیان هنر بی درد را رسوا نمودند. خدایشان

۱. پیام امام در تجلیل از هنرمندان متعهد مورخ ۱۳۶۷/۰۶/۳۰

در جوار رحمت خویش محشورشان گرداند.»^(۲) در پیامی^۱ دیگر می‌فرماید: «گیرم که قلمفرسان هنرمند بتوانند میدان‌های شجاعت و دلاوری آنان و قدرت و جسارت فوق‌العاده آنها را در زیر آتش مسلسلها و توپها و تانکها ترسیم نمایند و نقاشان و هنرپیشگان بتوانند پیروزی‌های هنرمندانه آنان را در آن شب‌های تار در مقابل موشک‌ها و بمب‌افکن‌های دشمن غدار و عبور از پیچ و خم‌های سیم‌های خاردار و کوه‌های سر به فلک کشیده و بیرون کشیدن دشمنان خدا از سنگرهای بتونی و مجهز به جهازهای پیشرفته را مجسم نمایند؛ لکن آن بعد الهی عرفانی و آن جلوه معنوی ربّانی، که جانها را بسوی خود پرواز می‌دهد، و آن قلب‌های ذوب شده در تجلیات الهی را با چه قلم و چه هنر و چه بیانی می‌توان ترسیم کرد.»^(۳)

تربیت نیروی انسانی - امام (ره) طی سخنانی^۲ تربیت هنرمندان ارزشی را این گونه گوشزد می‌نماید: «مدّت‌ها باید زحمت بکشیم و باور کنیم که خودمان دارای یک فرهنگ بزرگ انسانی با ارزش‌های اسلامی هستیم و اگر امروز کمبود نیروی انسانی هست به خاطر همین است که افکار به آن طرز تفکر عادت کرده بود. لذا ساختن تئاتری که مطلقاً با اخلاق انسانی - اسلامی باشد زحمت دارد و سینما هم اگر بخواهد چنین باشد نیازمند صرف مدت‌ها وقت است. و هرگز در متن سینما و تئاتر نوشته نشده است که باید مرکز فساد باشند و هنر آنها هم که عبارت بود از چیزهای مبتذل، جز این نبود که افراد و جوانان ما را در دانشگاه‌ها و خارج و داخل طوری تربیت کنند که همه را منحرف سازد.»^(۴)

امیدآفرینی در ملت - ایجاد امید در میان ملت از جمله نقاط مؤثری است که امام (ره) بر آن تأکید می‌کنند. ایشان طی دیدار با کارکنان چاپخانه هفده شهریور مورخ ۲۹ دی ۱۳۵۹ می‌فرماید: «امید در خودتان ایجاد کنید. نویسنده‌های ما، گویندگان ما همه‌شان دنبال این باشند که به این ملت امید بدهند. مایوس نکنند ملت را. توانا هستیم. نگوئید ناتوان هستیم. بگوئید خودمان می‌توانیم و واقع‌همین طور است، می‌توانیم.»^(۵)

تکلیف‌مداری - امام (ره) بارها در سخنان خویش به نویسندگان و هنرمندان تأکید

۱. پیام به مناسبت سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی مورخ ۱۳۶۲/۱۱/۲۲

۲. دیدار با کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مورخ ۱۳۶۲/۰۸/۱۷

داشتند تا در آثار خود به ایثار بزرگ ملت بزرگ ایران و رزمندگان و پاسداران حق، به انحای گوناگون ادای دین کنند. ایشان در پیامی به مناسبت آغاز هفته جنگ (دفاع مقدس) در تاریخ ۳۱ شهریور ۱۳۶۲ می فرمایند: «امروز همه از تصویر این صحنه های معنوی - انسانی عاجزند. و اینجانب که به نویسندگان و گویندگان و تحلیلگران و هنرمندان و نقّاشان و همه و همه پیشنهاد می کنم تا همیشه و بخصوص در این هفته آنچه در توان دارند در طبق اخلاص گذاشته و تقدیم این سلحشوران عظمت آفرین و ملت ایران و اسلام بزرگ نمایند، برای آنست که به گوشه ای از وظیفه اسلامی، انسانی، ملی، میهنی، هرچند کوچک خود عمل نمایند و آلا خداوند شکور است که نام این عظمت آفرینان را در این جهان بلند و مقامشان را در ملکوت اعلی به نمایش می گذارد.»^(۶)

غفلت زدایی - یکی از مضامینی که در گفتار امام (ره) مشاهده می شود، غفلت زدایی از مردم توسط رسانه ها و اقسام هنر است که آن را به عنوان کارکردی شاخص متمایز می کند. ایشان در پیامی به زائران بیت الله الحرام مورخ ۴ شهریور ۱۳۶۳ می فرمایند: « اکنون بر علمای اسلام و نویسندگان و دانشمندان و هنرمندان و فیلسوفان و محققان و عارفان و روشنفکرانی که از این مسائل رنج می برند و به حال اسلام و مسلمین تأسف می خورند، در هر منطقه و دارای هر مذهب و مسلکی که هستند، لازم است برای جلوگیری از این خطر عظیم که اسلام و مسلمین گرفتار آن هستند دامن همت به کمر زنند، و با هر وسیله ممکن درمساجد و محافل و مجالس عمومی مسلمانان را هشدار دهند و از آنان غفلت زدایی نمایند و آنان را برای یک نهضت عمومی اسلامی مهیا کنند. و باید بدانند که این امری است ممکن و شدنی، ولی محتاج به کوشش و فداکاری می باشد.»^(۷)

تحلیل - با خوانش دیدگاه امام خمینی (ره) نسبت به شخصیت «هنرمند» نکاتی استنباط می شود. از جمله آنها این است که امام (ره) اولاً حوزه نظر و عمل را از یکدیگر جدا نمی بیند همان طور که عرفان نظری و عرفان عملی را از هم جدا نمی بیند. هنر را نیز در عمل آن تعالی روحی می دانند که رزمندگان اسلام در جبهه های حق علیه باطل از خود نشان می دهند. بنابراین هنرمند نیز در نظرو عمل دارای یک سرشت واحد است. ثانیاً هنرمند تکلیف مدار می کوشد با امیدبخشی در اثر خود، ابتدا جامعه را از خواب های غفلت بیدار نموده سپس به راه هدایت رهنمون سازد.

«هنر» از دیدگاه امام خمینی (ره)

منظر فقهی - امام خمینی (ره) بارها بنا به صحبت‌ها و نیز استفتائاتی که از ایشان می‌شده است، درباره وجوه فقهی - حلال و حرام بودن - اقسام هنر به اقتضای پرسش‌پرسش‌کننده، پاسخ داده‌اند. برای مثال راجع به موسیقی و حد و مرز بین حلیت و حرمت آن سؤال شد، مثل همیشه فرمودند: «موسیقی مطرب حرام است» به عرض رسید: منظور از سؤال مشخصاً در مورد سرودهایی است که از صداوسیما پخش می‌شود، فرمودند: «اینها نه».^(۸)

اقتضای زمان و مکان - وقتی از امام خمینی (ره) درباره موسیقی پخش‌شده از صدا و سیما پرسیدند، ایشان فرمودند: «اگر این موسیقی که از صدا و سیما جمهوری اسلامی پخش می‌شود از رادیو - تلویزیون «آل سعود» پخش شود، آن را حرام می‌دانم».^۱

استکبارستیزی - از مفاهیم مهم مورد تأکید امام (ره)، استکبارستیزی و مقابله با جبهه ظلم جهانی بوده است. ایشان در پیامی به مناسبت تجلیل از هنرمندان متعهد می‌فرمایند: «هنری زیبا و پاک است که کوبنده سرمایه‌داری مدرن و کمونیسم خون آشام و نابودکننده اسلام رفاه و تجمل، اسلام التقاط، اسلام سازش و فرومایگی، اسلام مرفهین بی‌درد و در یک کلمه «اسلام آمریکایی» باشد. هنر در جایگاه واقعی خود تصویر زالوصفتانی است که از مکیدن خون فرهنگ اصیل اسلامی، فرهنگ عدالت و صفا، لذت می‌برند. تنها به هنری باید پرداخت که راه ستیز با جهانخواران شرق و غرب، و در رأس آنان آمریکا و شوروی، را بیاموزد».^(۹)

تحلیل - با اتکای به آراء امام خمینی (ره) درباره «هنر» باید گفت: ملاک پذیرش و عدم پذیرش هنر در پیشگاه قرآن و حکومت دینی، تطابق با حلال و حرام خداست. که این خود در هنر به این معناست که اثر هنری چه مقدار با حق که مظهر اسم الهی باشد دور یا نزدیک است. هنر در مدرسه عشقی که امام از آن یاد می‌کند جایگاه ظلم ستیزی و مقابله با آن اسلام دروغینی است که تسلیم استکبار جهانی شده است. هنر در زمان و مکان مختلف می‌تواند تفسیر مربوط به خودش را داشته باشد.

۱. دیدگاه‌ها، منتخبی از مواضع حاج سید احمد خمینی، ۱۳۶۹/۱۱/۱۵

«هنرمند» از دیدگاه امام خامنه‌ای

خوب بودن - در خوب بودن و بد بودن انسان‌ها و اینجا هنرمندان ملاک نزدیکی و دوری از ارزش‌های پسندیده انسانی و اسلامی است. امام خامنه‌ای در دیدار با اصحاب فرهنگ و هنر مورخ ۵ خرداد ۱۳۸۲ می‌فرماید: «برادر عزیزمان فرمودند: هنرمند بد نداریم همچنانی که آخوند بد نداریم. اما از هر دوشان انسان بد داریم. هم آخوند بد هم هنرمند بد. هنرمند بد هم داریم، بلکه هنرمندهای خائن و بدخواه هم داریم. ما آدم‌هایی در وادی هنر داشتیم که آنقدر دینی و تند بودند که ماها می‌گفتیم: «یالیتنا کنا معک!» بعد ناگهان دیدیم اصولاً طور دیگری شدند. و صد و هشتاد درجه چرخش داشتند. هنرمند خوب، هنرمند بد، همه جور داریم. مهم این است که جهت هنر حفظ و رعایت شود.»^(۱۰)

در تراز مردم - امام خامنه‌ای پیرامون اهمیت بیرون آمدن هنرمند از دل اقشار مردم، در دیدار با اعضای حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی مورخ ۴ بهمن ۱۳۷۱ می‌فرماید: «به صحنه بشری که نگاه می‌کنیم می‌بینیم مرفهین و ثروتمندها فراوان بوده‌اند لیکن بشریت تداوم خودش را بسته به وجود آنها نمی‌داند. در سراسر دنیا، سازندگان تاریخ از مبارزان و دانشمندان و شعرا و .. هیچ کدامشان از فئودال‌ها و پولدارها نبوده‌اند. البته هر نویسنده یا هنرمندی در پیشرفت کشور خودش و در تاریخ بشریت مؤثر نیست.»^(۱۱)

مخاطب سازی - امام خامنه‌ای در خصوص ایجاد مخاطب همگانی و جهانی برای اثر هنری از سوی هنرمند تأکید زیادی داشته‌اند. ایشان در دیدار با هنرمندان و مسئولان فرهنگی کشور مورخ ۲۲ تیر ۱۳۷۳ می‌فرماید: «مخاطب خودتان را خلق کنید، اگر به این فکر باشید که مخاطب جبهه مقابل را تصرف کنید ممکن است همین فکر شما را وسوسه کند که به تقلید کار جبهه مقابل بپردازید. خودمان باید ذائقه جدیدی خلق کنیم یعنی همانی که مطابق فکر و ایمان و عقیده ماست. مخاطب شما همه بشریت‌اند. نمی‌گویم که شما یک مشت حزب‌اللهی مؤمن را پیدا کنید. حرف‌هایی برای آنها بزنید و بعد رهایشان کنید. من می‌گویم: شما مشخصه خودتان را پیامتان حفظ کنید.»^(۱۲)

تحلیل - از دیدگاه‌های امام خامنه‌ای درباره شخصیت «هنرمند» این طور استنباط می‌شود که: هنرمند به اقتضای نوع بینشی که از جهان اطراف خود دارد و یا جهان‌بینی‌ای که

اختیار کرده می‌تواند خوب یا بد باشد. و این به نزدیکی یا دوری او از معیار حق باز می‌گردد. هنرمند مسلمان نباید از دایره معنایی هنرمند غیر متعهد و مشغول در جبهه دشمن، الگوبرداری کامل نماید. در این صورت ضمن بدل شدن به یک کپی‌کار، از مفاهیم والای خود نیز دور می‌شود. انسان‌های تاریخ ساز عمدتاً از قشر مرفهین نبوده و به طبقات متوسط و ضعیف جامعه تعلق داشته‌اند.

«هنر» از دیدگاه امام خامنه‌ای

عدم تعارض - امام خامنه‌ای در دیدار با اعضای حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی مورخ ۴ بهمن ۱۳۷۱ پیرامون مسئله عدم تعارض در پیکره هنرمندان انقلاب فرمودند: «هنر انقلاب را در آن عده‌ای محصور کنید که مفاهیم انقلابی جزو ایمانشان است و آن را قبول دارند. این را بگوییم هنر انقلابی و ما عده‌ای آن را بگوییم هنر غیرانقلابی، که شامل ضدانقلابی و بی‌تفاوت می‌شود. شما کوشش کنید در این محدوده هنر معتقدان به انقلاب، تعارض بوجود نیاید؛ من این را می‌خواهم. نگذارید اختلاف سلیقه‌ها به تعارض و بگومگو برسد. این را به عنوان یک اصل و یک شاخص در نظر داشته باشید.»^(۱۳)

فاخر و متعالی بودن - هنر باید متعالی باشد؛ این جمله‌ای است که مضمون آن از زبان رهبر معظم انقلاب مکرر شنیده شده است. ایشان در دیدار با اصحاب فرهنگ و هنر مورخ ۵ خرداد ۱۳۸۲ می‌فرمایند: «سعی کنید هنر فاخر باشد؛ یعنی باید اعتلای هنر مورد نظر باشد. چون خصوصیت هنر این است که بایستی اعتلا داشته باشد تا آن مقصودی را که از هنر مطلوب مورد نظر است بدست بیاید؛ چه نقاشی می‌کنید، چه موسیقی اجرا می‌کنید، چه نمایشنامه و فیلم‌نامه می‌نویسید یا اجرا و بازی می‌کنید و چه می‌خوانید باید سعی بر این باشد که بهترین داده شود.»^(۱۴)

فایده‌مندی - یکی از رویکردهای متمایز امام خامنه‌ای در ابراز اندیشه نسبت به دایره هنر و هنرمند، پرداختن به ضرورت هنر و فایده‌مندی آن است ایشان با ذکر مثالی از دنیای سینما در دیدار با نویسندگان و شعرا در مجتمع فرهنگی هنری ارومیه مورخ ۲۸ شهریور ۱۳۷۵ می‌فرمایند: «ملتی که سینما ندارد مثل انسانی است که زبانی از زبان‌های مورد تفاهم و تکلم را بلد نیست. لغت هنر هم همین است. کسی که از تئاتر، نقاشی، عکس یا شعر چیزی نمی‌فهمد. راه‌های معرفت برویش بسته است. ملتی که هر کدام از اینها را ندارد،

دریچه‌ای بروی او بسته است.»^(۱۵)

حفظ حدود خدا - از واژگان کلیدی‌ای که امام خامنه‌ای درباره آن به نسبت هنرها از جمله موسیقی سخن گفته‌اند، حفظ حدود الهی و رعایت حلال و حرام در تولید و بهره‌مندی از آثار هنری است. ایشان در دیدار با گروه جُنگ سازمان صدا و سیما مورخ ۱۷ آذر ۱۳۷۱ می‌فرمایند: «موسیقی به معنای یک هنر چیز با ارزشی است. اما همچنان که یک شعر بد مردود است - ولو یک هنر است - یک موسیقی گناه‌آلود و گناه‌آموز نیز، هم حرام و هم مردود است. ولو اینکه یک هنر است. این را حمل نکنند بر ضدیت با هنر؛ که آقا فلانی با هنر مخالف است! ما با گناه مخالفیم. چرا با هنر مخالف باشیم؟! نه آقا! موسیقی خوب چیز خوبی است. مگر ندید جلو چشم امام آلات موسیقی را بردند و بنا کردند زدن و خواندن. امام هم مثل کوه نشستند و همین طور نگاه کردند.»^(۱۶)

عدم قشری‌گری و تظاهر - در تشخیص هنر دینی و غیردینی بارها سخن به میان آمده است. امام خامنه‌ای طی سخنانی در دیدار با اصحاب فرهنگ و هنر مورخ ۱ مرداد ۱۳۸۰ می‌فرمایند: «هنر دینی آن است که بتواند معارفی را که همه ادیان - و بیش از همه دین خاتم - به نشر آن در بین انسان‌ها همّت گماشته‌اند و جان‌های پاکی در راه نشر این حقایق نثار شده است نشر بدهد، جاودانه کند و در ذهن‌ها ماندگار سازد. هنر دینی عدالت را در جامعه به صورت یک ارزش معرفی می‌کند. ولو شما هیچ اسمی از دین و هیچ آیه‌ای از قرآن و هیچ حدیثی در باب عدالت در خلال هنرتان نیاورید. هنر دینی را نباید با هنر قشری و تحجرگرا اشتباه کرد.»^(۱۷)

تحلیل - از سخنان امام خامنه‌ای پیرامون مشخصات هنر چنین استنباط می‌شود که: هنر با تعهد در تعارض نیستند همان طور که هر انسانی بماهو انسان دارای مسئولیت فردی و اجتماعی است. در لباس هنرمند به مثابه یک پیشه نیز دارای مسئولیت‌هایی در قبال خود و جامعه‌اش می‌باشد. بنابراین خود به خود به چیزهایی تعهد و مسئولیت دارد که در زیان‌ش که اثر هنری او باشد نیز منعکس می‌شود. آنچه از تعارض باید هراس داشت آن جایی است که در صف معتقدان به انقلاب و اسلام از قشر هنرمندان فاصله‌ای ایجاد شود که در این صورت زیان‌بار است. هنر در دایره انقلاب اسلامی ضمن حدود الهی می‌کوشد تا با زبانی غیرمستقیم مضامین عالی الهی را به مخاطب خود منتقل نماید.

جدول شماره ۱: جدول تطبیقی

مقوله	امام خمینی(ره)	امام خامنه‌ای(مدظله)	اشتراک	افتراق
هنرمند	روح تعهد	خوب بودن	- تأکید بر تعهد به حقیقت	- تأکید بیشتر بر اجتناب از تقلید در فرم (رهبری)
	تربیت نیروی انسانی	در تراز مردم	- تأکید بر تطابق با مردم	- تأکید بیشتر بر معرفی اسلام پابرهنگان در مقابل ظالمان (امام)
	امیدآفرینی در ملت	مخاطب سازی	- ضرورت هنرمندپروری	
	تکلیف مداری	-----	- تأکید بر ادای دین	
	غفلت زدایی	-----	مجاهدان	
هنر	منظر فقهی	عدم تعارض	- تأکید بر رعایت حلیت و حرمت	- تأکید بر اجتناب از قشری‌گری (رهبری)
	اقتضای زمان و مکان	حفظ حدود خدا	- باور به زبان مشترک ملت‌ها	- تأکید بر نفاست اثر (رهبری)
	استکبارستیزی	فایده مندی	- باور به اقتضای زمان و مکان	- تأکید بیشتر بر استکبارستیزی (امام)
	-----	فاخر و متعالی بودن		
	-----	عدم قشری‌گری و تظاهر	-	

نسبت دیدگاه‌های مطروحه با نظریه «تمدن اسلامی»:

اگر نظریه «تمدن اسلامی» در عصر جدید را بر پایه‌های «دین»، «عقلانیت»، «علم» و «اخلاق» استوار بدانیم. رابطه دیدگاه‌های مطروحه - امام خمینی(ره) و امام خامنه‌ای(مدظله) - با این نظریه را نیز باید از نظر بگذرانیم. در تجمیع آراء رهبران انقلاب اسلامی و ارتباطشان با پیکره تمدن اسلامی در دوره معاصر به کلیدواژگان زیر نائل می‌آییم:

نخست - ضرورت فهم درست از دین و هنر: از چالش‌های مهم پیش روی هنر در تمدن اسلامی عدم آگاهی و مذاقه در دین و هنر از سوی افرادی است که نسبت به ابعاد هنر در جامعه اظهار نظر می‌کنند. اگر ارکان دین بر «شریعت»، «طریقت» و «حقیقت» و یا بر سه رکن «اسلام»، «ایمان» و «احسان» استوار شده باشد. هنر به یقین نه در مرحله آغازین - شریعت و اسلام - بلکه در مراحل بعدی ریشه دارد. بنابراین ابعاد معنایی دین و هنر ضروری است که توسط فقیهان و هنرمندان به شکلی دوسویه مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

دوم - ضرورت رویکرد علمی: یکی از مهمترین چالش‌های موجود در رشد همه‌جانبه هنر در تمدن اسلامی، تقلید در شکل (فرم) از هنر غیر بومی (غالباً غربی) است. به طوریکه

این روند مانع بزرگ بر سر راه مدلسازی و صدور آن به جامعه هنری خواهد بود. این مهم تنها با نگاهی علمی - تخصصی راه را برای برون رفت از وضعیت موجود، ممکن می سازد. تأکید رهبری بر نفاست و فاخر بودن و یا مخاطب سازی هنر، ناظر بر این مدعاست. با این توصیف محتوا هرچقدر هم غنی باشد لیکن از فرم های غیربومی یا غیرعلمی استفاده کند؛ در رساندن پیام ناتوان است.

سوّم - تخیل معقول: معنایی را که پیشتر ابن سینا به اهل دین و اهل علم آموخته است. همان جنبه از هنر است که رهبران انقلاب اسلامی نیز بر آن تأکید می کنند؛ و آن چیزی جز دست زدن بر امری ذوقی متکی بر عقلانیت توحیدی (خرد) نیست. گوهری که پس از پلشتی وضعیت برخی اقسام هنر در دوران پهلوی، در دوران انقلاب اسلامی در آثار خیلی از هنرمندان در لباس «هنر متعهد» و «اخلاق مدار» عرضه می شود.

جمع بندی و نتیجه گیری:

الف- در بیان دیدگاه ها:

1. هنر زبان رسای فرهنگ ملت هاست. اگر ملّتی بهره مند نباشد از این زبان، در تاریخ مفقود خواهد شد.
2. هنر در قاموس معنایی اسلام و انقلاب اسلامی، مانند هر رسانه ای و هر زبانی می - تواند ضمن همنشینی با امر حُسن و قبح، تحسین و یا تقبیح گردد. بنابراین در خصوص پرداختن به اصل هنر مطابق آرای خوانش شده، منعی وجود ندارد و در ادامه محتوا و مظروف و شیوه بیان است که هنر مورد نظر را تأیید و یا تکذیب می - نماید.
3. تعهد خاصیت انسان آزاده است. و انسان هنرمند نیز فارغ از هر گرایش دینی می - بایست به حقایق رخ داده در محیط پیرامونش بی تفاوت نبوده آنها را منعکس نماید.
4. برای بیان حقایق و مضامین دینی یا ارزشی لزومی ندارد مستقیم به آیه و حدیث و متن دینی اشاره شود. بلکه گیراتر آنست که غیرمستقیم در ضمیر ناخودآگاه مخاطب مفاهیم عالی نقش بندد.
5. در حلال و حرام شدن فعل و اثر هنری، مرز باریکی قرار دارد که تنها با شناخت از حلیّت و حرمت دینی می توان به آن دست یافت. با این توصیف هنرمند مسلمان و

مشرف بر مسائل دینی یک گام از سایرین جلوتر است.

۶. توگلد شخصیت بومی برای هنر اسلام و ایران، از واجبات این عرصه از فرهنگ است. که هنرمند را از تقلید صرف از قالب‌های غیر بومی مستقل می‌سازد.

ب- در تطبیق دیدگاه‌ها با یکدیگر

۱. هر یک از رهبران انقلاب اسلامی پیرامون شخصیت هنرمند، بر نقاط تشابهی تأکید می‌ورزند که از آن جمله «تعهد بر حقیقت»، «از جنس مردم بودن»، «ادای دین به مجاهدان» و «هنرمندپروری» است.

۲. امام خمینی(ره) با گذر از دوران پهلوی، تأکید بیشتری بر طاغوت‌ستیزی و در نفی سلطه نظام آمریکایی، تأکید بیشتری بر استکبارستیزی شخصیت هنرمندان در عرصه‌های فرهنگی داخلی و بین‌المللی دارند.

۳. پیرامون شخصیت هنر، تشابه کلام و اندیشه رهبران انقلاب اسلامی بر «رعایت حلیت و حرمت دینی»، «باور به زبان مشترک ملت‌ها» و «باور به اقتضات زمان و مکان» است.

۴. در افتراق دیدگاه‌ها پیرامون شخصیت هنر، امام خامنه‌ای(مدظله)، تأکید بیشتری بر نفاسات اثر و فاخر بودن آن دارند و بر اجتناب از قشری‌گری و بهره‌گیری از زبان غیرمستقیم در بیان مضامین دینی اصرار می‌ورزند.

پ- در تطبیق دیدگاه‌ها با نظریه تمدن اسلامی

۱. هنر از تجلیات هر تمدن است. و اگر تمدن اسلامی بخواهد در عصر حاضر، احیا شود لازم است رابطه فرهنگی-تمدنی در آن مورد نظر قرار گیرد. به این معنا که ابتدا فرهنگ سپس تمدن. با این وصف پیش از مشاهده هنری درخور نام تمدن اسلامی لازم است بسترهای فرهنگی در جامعه اسلامی - از ارکان تمدنی - ایجاد و توسعه یافته باشند. که بی‌تردید اخلاق و معنویت اسلامی در اینجا بیش از هر وقت دیگری چشم‌نوازی می‌کنند.

۲. از ضروری‌ترین مباحث رشد هنر در تمدن نوین اسلامی، مطابق اندیشه رهبران انقلاب اسلامی، نگاه به شواهد جهانی و اتکاء به قابلیت‌های درونی است تا شکلی بومی از انواع هنر در دوره‌ای جدید پدیدار گردد. که این مهم توأمان در صورت سیرت (شکل و محتوا) می‌بایست ظهور یابد.

منابع

۱. صفایی حائری، علی، (۱۳۸۶)، استاد و درس: ادبیات/ هنر/ نقد، چاپ دوم، قم: انتشارات لیله القدر، ص ۱۳۳
۲. خمینی، روح الله، (۱۳۸۱)، تبلیغات (هنر و رسانه‌ها) از دیدگاه امام خمینی (ره)، چاپ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، صص ۳۴۷-۳۴۶
۳. خمینی، روح الله، (۱۳۸۵)، صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (س)، جلد هجدهم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، صص ۳۳۳-۳۳۲
۴. (۱۳۸۵)، صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (س)، جلد هجدهم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، صص ۲۱۷-۲۱۶
۵. (۱۳۸۵)، صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (س)، جلد سیزدهم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، صص ۵۳۷
۶. خمینی، روح الله، (۱۳۸۱)، تبلیغات (هنر و رسانه‌ها) از دیدگاه امام خمینی (ره)، چاپ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، صص ۳۵۴-۳۵۳
۷. خمینی، روح الله، (۱۳۸۵)، صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (س)، جلد نوزدهم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ص ۲۱
۸. رحیمیان، محمدحسین، (۱۳۹۵)، در سایه آفتاب: یادها و یادداشتهایی از امام خمینی (ره)، تهران: انتشارات سوره مهر، ص ۲۴۹
۹. خمینی، روح الله، (۱۳۸۵)، صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (س)، جلد بیست و یکم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ص ۳۰
۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۸۵)، هنر باید متعالی باشد، به کوشش مصطفی حسن‌زاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات راه شیری وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، ص ۲۱
۱۱. (۱۳۸۵)، هنر باید متعالی باشد، به کوشش مصطفی حسن‌زاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات راه شیری وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، صص ۲۸-۲۷
۱۲. (۱۳۸۵)، هنر باید متعالی باشد، به کوشش مصطفی حسن‌زاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات راه شیری وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، صص ۳۱-۳۰
۱۳. (۱۳۸۵)، هنر باید متعالی باشد، به کوشش مصطفی حسن‌زاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات راه شیری وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، ص ۴۴
۱۴. (۱۳۸۵)، هنر باید متعالی باشد، به کوشش مصطفی حسن‌زاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات راه شیری وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، صص ۱۲-۱۱
۱۵. (۱۳۸۵)، هنر باید متعالی باشد، به کوشش مصطفی حسن‌زاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات راه شیری وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، ص ۷

۱۶. (۱۳۸۵)، هنر باید متعالی باشد، به کوشش مصطفی حسن زاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات راه شیری وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، صص ۵۶-۵۷
۱۷. (۱۳۸۵)، هنر باید متعالی باشد، به کوشش مصطفی حسن زاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات راه شیری وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، صص ۳۲-۳۳